

ЕВОЛЮЦІЯ ЦИВІЛІСТИКИ: ДОГМА ТА МЕТАФІЗИКА

Розглянуто вплив учення догматизму на розвиток цивілістики. Порушено проблеми відродження метафізичного підходу та метафізичних начал у цивілістичній доктрині. Досліджено аспекти прагматичного вдосконалення сучасного цивільного законодавства в Україні. Звернення до теоретичних проблем методології в цивільному праві викликане прагненням дослідити, у якому напрямі розвивається сучасна цивілістика, і зрозуміти, як догма та метафізика можуть впливати на регулювання сучасних цивільно-правових відносин. Маючи значний арсенал сучасних методів наукового пізнання цивілістичного дослідження, науковці досить часто залишають поза своєю увагою метафізичну основу соціальних зв'язків. Акцент зроблено на методологію, у тому її глибокому та широкому розумінні, що допомагає не лише в пошуку критеріїв розмежування сфер об'єктивного права та визначення, суб'єктивних прав учасників відповідних суспільних відносин, а й у формуванні наших знань щодо цілісної картини феномена права та його майбутнього. Розкрито питання співвідношення догматичної та позитивістської теорій у цивілістичній доктрині; ідеться про взаємодію метафізичних та емпіричних принципів у контексті розуміння факту як певного досвіду. Зазначено, що жодна з юридичних темпоральну зміну правових інститутів та їхній догматичний аналіз на прикладі римського права та його рецепції.

Ключові слова: річ, володіння, методологія, мораль, позитивізм, правовий інститут, приватне право, факт.

Вступ. Актуальність представленого дослідження зумовлена необхідністю подальшого ґрунтовного дослідження сучасної цивілістики, що полягає не лише у вивченні понять, категорій, інститутів цивільного права, але й у широкому висвітленні теоретико-методологічних складових цієї правової науки. Вузкий нормативний підхід не може бути основоположним у науці цивільного права, оскільки категоріально-понятійний апарат цивілістики оперує досить високим рівнем абстрактних й узагальнених знань.

Методологію науки зазвичай сприймають як сукупність певного інструментарію для проведення теоретичної розробки того чи іншого об'єктивного явища. Водночас методологія науки може бути сама предметом дослідження, як система взаємообумовлених принципів, підходів, законів, категорій, способів і засобів теоретичної та практичної діяльності, що забезпечує спрямування діяльності науковця на істинне пізнання предмета дослідження. Предметом пропонованого дослідження є спроба розглянути еволюційні процеси сучасної цивілістики за допомогою догматичного методу та впливу метафізичного вчення.

Філософи, релігієзнавці, правознавці так довго, так багато і так старанно вивчали питання догматики та метафізики, що, якби ми захотіли згадати їхні праці, то можна було б претендувати на досить об'ємне бібліографічне видання, яке в алфавітній послідовності починалося б із робіт Арістотеля і закінчувалося б роботами Ясперса. Між двома відомими іменами слід назвати не один десяток імен учених. У цьому ряду освічених особистостей свого часу яскравими зірками спалахують такі імена, як: Д. Ульпіан, Ф.К. Савінії, Р. Ієрінг, Р. Декарт, Б. Рассел та ін. Фрагменти робіт Д. Ульпіана, Павла, Г. Модестина (утворили велику частину зборів Дігестів Юстиніана), а дещо згодом засновника історичної школи права Ф.К. Савінії, стали основою догматичного вчення цивілістики, а дослідницькі рукописи І. Канта та Е. Гуссерля підказали трансцендентальний рух філософії права. Звернення до цих філософських учень викликане прагненням побачити, у якому напрямі розвивається сучасна цивілістика, і зрозуміти, як догма та метафізика можуть впливати на сучасні відносини, що регулює цивільне право. Проте охопити своєю увагою, навіть

у межах короткої анотаційної довідки, хоча б невелику частину робіт, присвячених цим правовим напрямом, неможливо. Логічно було б назвати цю частину статті "Неможливість", але розпочинати будь-яке дослідження із заперечення можливого – це, щонайменше, не науково, тому залишимо ці роздуми в межах вступної частини.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Можливість передбачає розширення реальності.

Ідея методу з'явилася разом із засадами науки та філософії ще в античні часи. На думку Е. Касперського, метод – "правильний шлях" до мети, застосування непогрішних правил, що забезпечують її досягнення. Він має проводити дослідника до отримання та примноження знань, а також, що теж важливо, захищати від помилок й охороняти від "неправди, яка має вигляд істини". Метод повинен був дати можливість "правильно керувати розумом", щоб досягти обраних цілей [1, с. 29]. Методологія в цивілістиці виконує епістемологічну, тобто пізнавальну функцію приватного права. Застосування того чи іншого методу передбачає наявність чіткого усвідомлення дослідником принципів, вибудованих вільною теоретичною думкою, які, по суті, формують ідею наукової розробки. Для широкого кола загальнонаукових, універсальних і спеціальних методів, які можуть бути застосовані в цивілістиці, характерними є принципіві філософські постулати метафізичного та діалектичного спрямування.

Метафізика як спосіб мислення, з певною періодичністю, стає предметом наукової дискусії правознавців. Підпадаючи під певну, не завжди обґрунтовану, критику метафізика час від часу про себе нагадує. Таке нагадування спостерігаємо тоді, коли цивілізаційні процеси впливають на концептуальні зміни моделі суспільного розвитку [2, с. 377]. Виведення національної цивілістичної доктрини на рівень світових стандартів передбачає постійне оновлення та якісне наповнення наявного наукового арсеналу найбільш обґрунтованих, загальноприйнятих і найменш спірних теоретичних даних та істин, що вирізняються високим рівнем осмислення й кореляції з усталеними цивілістичними постулатами та вивіренними підходами загальної (інструментальної) теорії права [3, с. 44]. Найбільш плідні методології:

- діалектична, що здатна розкрити суть й адекватно описати громадянське правове життя та відносини у їхній динаміці, конфліктності, ситуативності та відносності;

• антропологічна, що здатна розкрити суть цивільного правового життя та відносин крізь призму людських здібностей, інтересів, прагнень [4, с. 350].

Навряд чи можна говорити про якусь плідність методології. Сама собою вона не може досягати об'єктивної результативності. Тим паче, що іноді під впливом різних наукових течій ті чи інші методологічні напрями превалюють над іншими напрямками. Стосовно до юридичної науки, акцентуємо увагу на методології, у тому її глибокому та широкому розумінні, що допомагає не лише в пошуку критеріїв розмежування сфер об'єктивного права та визначення, суб'єктивних прав учасників відповідних суспільних відносин, а й у формуванні наших знань щодо цілісної картини феномена права та його майбутнього. Сократівський метод отримання істинного знання шляхом поступового сходження від одиничного (філософськи абстрактного) до загального (філософськи конкретного) стає для науки основоположним у відкритті нового.

Сучасний світ безмежний та охоплений ідеями трьох найбільших наукових революцій – квантової механіки, біогенетики та штучного інтелекту. Саме навколо цих наукових напрямів представники природознавства поєднують свої зусилля, метою яких є прагнення до вдосконалення, поліпшення, переходу на новий кількісний і якісний рівень життєвих інтересів суспільства. У цьому зв'язку завданням гуманітарної науки є пізнання самої людини та її відносин у духовній, культурній, інтелектуальній та соціальній сферах. Слід зауважити, що юриспруденція як гуманітарна наука в сучасних умовах розвитку суспільства залишається актуальною. Із застосуванням широкого професійного понятійного апарату їй під силу сформулювати ідеальні можливості для просування загальних думок і гіпотез, що належать до розвитку правопорядку. Більше того, її латинське походження¹ вказує на передбачення можливих майбутніх суспільних процесів, інструментом пізнання яких є методологія.

Асоціативність. *Іноді діаметрально протилежні вчення, поняття, категорії тощо мають властивість зближуватися.*

Догматизм – позитивізм. Наскільки співзвучні та як взаємодіють ці вчення в контексті цивілістики? Жодна з юридичних наук не стоїть так близько до поняття догма як цивільне право. Водночас усі інші галузеві науки пов'язані з відповідним поняттям опосередковано через цивілістику. Проте якщо поглянути на юридичні науки через призму позитивізму, то виявиться, що саме цивілістика є найвіддаленішою від цього вчення, порівняно з галузевими науками публічного права.

Відповідне місце цивільного права в системі національного права – це, з одного боку, заслуга її так званих атрибутивних категорій, таких як: свобода волевиявлення учасників правовідносин, економічна свобода, диспозитивність норм, що застосовуються тощо, а з іншого боку – це певна можливість історичної стабільності та доктринальної свободи думки.

Намагаючись дослідити об'єкт юридичної науки і, зокрема, догми римського права, Д. Грімм вказував, що нескінченний ряд співіснуючих і похідних одних від одних відносин є предметом вивчення соціальних наук [5, с. 1–2].

У юридичній науці цивільне право має провідне галузеве значення. В. Малахов, наприклад, підкреслює, що в межах європейської культури цивільне право є

найбільш раннім із типів права, що набуло юридичної форми, яка дійшла у своїй основі дотепер. Наслідуючи логіку розвитку соціальних процесів, можна вважати, що саме громадянське право як тип визначає природу та зміст юридичного права. Цивільне право – суто європейське явище правової культури [4, с. 345]. Його багатогранні та численні етапи розвитку істотно вплинули на формування як окремих приватноправових інститутів, так і правової культури загалом.

До наук, що вивчають не реальні життєві явища, а абстрактні типи, поруч із нормативною етикою належать і науки юридичні. Зокрема, історія права вивчає зміну правових інститутів у часі (напр., зміну окремих форм власності, застави тощо в системі римського права); догма права аналізує ці правові інститути у вигляді, як вони представляються в наданих умовах місця і часу (напр., римське право власності чи застави часів Юстиніана тощо). Іншими словами, історія права вивчає правові інститути порядку послідовності, зміни в часі, а догма права – як співіснування. Отже, як історія, так і догма права мають своїм безпосереднім об'єктом не конкретні юридично суттєві відносини, а їхні абстрактні типи, юридичні інститути [5, с. 3–4]. Таке зближення історії права та догми права, найімовірніше, обумовлено темпоральними факторами сталості та послідовності.

Тривалий час доктрину юридичного позитивізму та вчення про догму права ототожнювали. Юридичний позитивізм сприймали як доктринальне вираження догматичної юриспруденції, і тому всі його обмеження та недоліки автоматично поширювали і на догматичну юриспруденцію [6, с. 32]. Розмежовуючи філософський і законодавчий позитивізм, Р. Циппеліус попереджає, що програму філософського позитивізму не можна плутати із законодавчим позитивізмом чи легалізмом, який під правом визнає лише видані державою – й у сенсі "позитивні" – норми. Законодавчий позитивізм близький до філософського позитивізму, що ґрунтується на фактах, лише в одному пункті – "фактичний момент" [7, с. 12]. У науці однією з найважливіших категорій визнають факт. У юриспруденції поняття факту розглядають у контексті правозастосування. Зазначена категорія є однією із центральних складових позитивістського спрямування праворозуміння. По суті, право мало стати якимось "описом фактів". Неопозитивісти, за твердженням Ю. Мелкова, звертають увагу на факти як першоснови, першоджерела якогось пізнання [8, с. 10]. Проте розуміння факту як якогось досвіду усвідомлюють на інтуїтивному рівні з його наступною логічною оцінкою. Іншими словами, ідеться про взаємодію метафізичних та емпіричних принципів.

Сучасна наука прагне пізнати явище, а не річ. Вона зовсім не речова. Річ є нічим іншим, як зупиненим явищем [9, с. 251]. З огляду на це відносини, які будують навколо фактів, звичайно ж, не є підставою для формування догматичного погляду на право. Для будівництва догми потрібно було написати правила у вигляді норми та знайти вольового суб'єкта, який санкціонуватиме їх і суб'єктів, що погодяться з волею вольового суб'єкта. Зазначена основа була можливою лише із часів розбудови Римської держави. Розглядаючи найважливіші елементи принципу правової держави, К. Собота зазначає, що держава – це правовий порядок: структура норм і процедур, за допомогою якої регулюють відносини між політичними силами та юридичний захист кожної особи [10, с. 353]. Подібну думку висловлює В. Малахов, який стверджує, що в основі норм і правил як циві-

¹ Латинське *jūris prūdentia* – правознавство (від лат. *jūris* – право та *prūdentia* – передбачення, знання).

льно-правових лежить праводозволеність, тобто невідзначена, відкрита (до певного часу і меж) сфера дій на розсуд самого суб'єкта дії (у межах самого дозволу). Вони охоплюють сферу вияву носієм приватного інтересу своєї свободи у пред'явленні та реалізації конкретних прав. Водночас зазначені межі та час визначаються самою спільнотою, з огляду на доцільність такого визначення, і лише оформляються, узаконюються та підтримуються державою. Держава – джерело цивільно-правових норм як типу правових норм. Правила цивільно-правового типу покликані забезпечувати повсякденність правового вибору та захист суб'єкта від відповідальності за вибір [4, с. 347]. Континентальна юридична догматика зароджується в розвитку як самої держави, так і розвитку його права. Факт, відносини, принцип, норма, воля, суб'єкт – це лише деякі найважливіші компоненти, необхідні для їхнього розуміння як цілого догматичного вчення, у якому сполучною ланкою є наукова методологія. Використовуючи тезу Савіньї про те, що застосування права обмежено змістом закону, юридична методологія залишається основою тлумачення та застосування законів.

Метафізика – мораль. У загальному порядку метафізику асоціюють з поняттям моралі. Метафізика як учення про надчуттєве не зупиняється лише на умосподглядальному рівні. Це наука про речі² та спосіб з'ясування світоглядних питань, які не піддаються досягненню за допомогою експерименту й інших наукових методів. Саме гуманітарна наука, зокрема і юриспруденція, є тим полем для розвідок, де метафізика може принести певні плоди [2, с. 378]. Мораль і засіб її піднесення – духовність – розглядаються противниками метафізики як наукові об'єкти. Досліджуючи взаємини науки й моралі, А. Пуанкаре висловив цікаву, але не безумовну думку про те, що вплив детермінізму науки на мораль може бути згубним для самої моралі [11, с. 667]. Прийняти таку тезу було б можливим лише з огляду на той факт, що Пуанкаре як фізик оперує матерією. Та й сам учений погоджується з тим, що наука не може бути аморальною, а пробудити добродесні почуття у науки і виступити якимсь "моральним двигуном" можуть інші дисципліни і, насамперед, гуманітарного спрямування.

Наука етика, що вивчає соціальні категорії під загальною назвою "мораль", своїм науковим предметом як і правознавство має норми. Визначення моральності багатьма філософами зводиться до визначення моральної поведінки чи чесноти. Моральні обов'язки стосуються внутрішньої поведінки та мають позитивний характер, а правові стосуються зовнішньої поведінки щодо інших і мають негативний характер; за вченням І. Канта, моральність зводиться до принципу такої поведінки, правило якого могло бути загальним законом поведінки всіх і кожного (принцип права, на думку вченого, полягає в такій поведінці, щоб наша свобода поєднувалася зі свободою всіх і кожного); сучасні моралісти зазвичай визначають моральну поведінку як таку, що відповідає загальному благу, спільній користі, веде до найбільшої суми насолод (або щастя) для найбільшої кількості людей, або має альтруїстичний характер,

² У грецькій філософії до поняття *res*, крім інших матеріальних субстанцій, відносили людину. Римляни виокремили вільну людину і *res*. Цікаво, що предметом дослідження природничих і гуманітарних наук є людина. Лише в юридичній науці предметом дослідження є не сама людина, а її права чи відносини.

виходить із почуття симпатії тощо [12, с. 210–211]. За Кантом категоричний імператив, що означає безумовний наказ моральної свідомості, основою якого є свобода волі, створює умови для поведінки людини відповідно до норми закону. Розмежовуючи поняття моралі і права, Г. Кельзен зауважує, що методична чистота правознавства опиняється під загрозою не лише тоді, коли ігнорують межі, що відокремлюють його від природних наук, а й значною мірою тоді, коли його не відокремлюють або нечітко відокремлюють від етики, коли невиразно розмежовують мораль і право [13, с. 77–78]. Сполучним поняттям моралі та права є етична та правова категорія – "aeqvitas". Справедливість – це тверда і постійна воля визнавати за кожним його право. Ілюстрацією того, як норми моралі відображаються в системі правових інститутів, може бути позитивна складова правової відповідальності, де, по суті, санкції моралі полягають у схваленні поведінки, що відповідає нормам, та у несхваленні поведінки, яка таким нормам не відповідає.

Розуміння – це кінцевий результат процесу мислення, те, що є результатом пізнання. Юридичну догматику А. Михайлов розкриває предметно та методологічно. З предметної перспективи її можна визначити як стійкі інтелектуальні структури, що формуються юридичною спільнотою (конструкції, поняття, концепції, принципи, класифікації тощо). З методологічної перспективи юридична догматика є об'єктивним юридичним мисленням, спеціально-юридичним методом пізнання позитивного права, що представлений способами, засобами та правилами оперування з професійними юридичними об'єктами – конструкціями, поняттями, принципами [6, с. 440]. Розуміння методології юридичного мислення надає можливість ученому розкрити юридичний характер і "нормативний зміст" конструкцій, побудованих на певних принципах і за логічними правилами, що виведені з положень *Corpus Iuris Civilis*.

Розуміння метафізики як однієї з течій онтології обертається навколо абстрактних або нематеріальних складових буття, у пошуках відповіді на два основні питання: "Що там?" і "Як це існує?" Її (метафізиці) протиставляли діалектику, науку про найзагальніші закономірні зв'язки буття, його становлення та розвитку. У XVII–XIX ст. наукова дискусія та критичні оцінки вчення метафізики були сприйняті більшістю вчених конформістськи. Проте розвиток неможливий без першопричини, тому в середині XX ст. Д.М. Армстронг [14, с. 19–20] і Д.К. Льюїс [15, с. 43–77] відзначили відродження метафізичного підходу для розв'язання таких проблем, як універсалії причинного зв'язку, абстрактність об'єктів, можливість світів.

Наукова, об'єктивна істина, заявляє Е. Гуссерль, є лише встановленням того, чим є світ, як фізичний, так і духовний [16, с. 23]. На жаль, сучасна юридична наука замість того, щоб досягати істинної наукової мети, виробляючи свою методологію, має тенденцію до перетворення її на якийсь аналітичний імператив. Аналітична записка, як така, не є науковим результатом, це лише деяка інформаційна складова, охоплена одним або кількома способами. Проте справжня науковість це не суцільна методологія, а вибіркова розумова діяльність, у якій використовують широкий спектр наукових засобів й інструментів. Через пізнавальний механізм догматичних нормативів і метафізичних начал процес мислення розкриває розуміння цивілістики в її історичному та перспективному розвитку.

Відповівши на запитання: "Що було до римського права?", "Де його початок?" та "У чому причина його виникнення?" – зможемо оцінити значущість самого римського права та його участі в подальшому розвитку феномена права загалом. Відповіді на поставлені питання припускають побудову та розгляд різноманітних наукових гіпотез і концепцій. Проте їхній алгоритм розуміння може бути зведений до такого: в основі початку світопорядку було закладено моральний учинок людини, її слово та відображення у звичаї, створена на основі досвіду традиційна поведінка людей. Часовий зріз поведінки людини нараховує багато тисяч років, які й формували правову культуру. Потім учинок і поведінка були зодягнені у форму факту, а *fas* (божественне право) і закріплена на матеріальному носії *regula* (правило) забезпечили охорону та захист *possessio* (фактичне панування над тілесною річчю). Однак до створення системи права римським юристам знадобилися ще сотні років наполегливої, творчої роботи, вершиною якої стали *ratio scripta* і рецепція римського права.

Будь-яке пізнання, встановлюване *a priori*, саме заявляє, що потребує визнання своєї абсолютної необхідності; тим паче таким має бути визначення всіх чистих апіорних знань, яке має бути мірилом й, отже, прикладом будь-якої аподиктичної (філософської) достовірності [17, с. 8]. Кантівське розуміння апіорних знань можна проілюструвати через критичне осмислення догматизму. Спочатку вчення догматизму передбачало висування твердження про речі як такі. Надалі догматизм, особливо щодо права, внаслідок критичних впливів німецької філософії та юриспруденції "загартується" і форматується у вигляді правової культури та професійної традиції. Вище йшлося про володіння та його захист у Римі. Цей інститут, по суті, наріжний камінь усієї догматичної та сучасної цивілістики. Думки таких стовпів німецького права, як Г.Ф. Пухти, Ф.К. Савіньї, Р. Ієрінга неодноразово стикалися в єдиноборстві щодо юридичної природи та захисту володіння. Р. Ієрінг, який став в опозицію до теорії Савіньї, наприклад, у вступі до своєї роботи "Про заснування захисту володіння" зазначає, що монографією Ф.К. Савіньї про володіння було вперше відновлено в цивільній догмі дух римської юриспруденції [18, с. 387]. Чому саме володінню приділяли таку велику увагу? Чому не праву власності? Тому що володіння є всім речовим правам першоосновою. Захист права власності, насамперед, передбачає захист володіння. Уся теорія володіння була сконцентрована Р. Ієрінгом в одному визначенні. Володіння речами є реальністю, чи видимістю власності [18, с. 545]. Підставою для такого висновку стали не лише ідеї римських юристів. Інститут володіння розвивався глосаторами та постглосаторами, а також самим німецьким правом.

Існує думка про те, що з філософського погляду саме право та його філософія – найчистіша метафізика, оскільки право, як нематеріальна субстанція за своєю природою, далеко не завжди доступне спостереженню, а тим паче чуттєвому сприйняттю [19]. Проте як тоді сприйняти право? Так само як у мові, джерелом сприйняття права є його форма. Якщо у мові – його звукова форма, то у праві – його нормативна форма. Але що передусє форми? До форми були думки, ідеї, сила, воля, що формують цілісну систему моральних правил, створюючи якийсь імператив. За І. Кантом метафізика "розглядає розум з погляду його початків і найвищих мак-

сим". Учений стверджує про системоутворювальну роль метафізики. Пройде не так багато часу і в "Присмерку Європи" О. Шпенглер скаже: "Метафізику древніх правових понять, що замовкла, не пробудити мисленням інших людей, скільки б вони їх не застосовували" [20, с. 85]. Думка Шпенглера – це, власне, прощання з римської культурою і рецепцією римського права, за якими слідує звернення до повсякденного досвіду, а щодо цивільного права, з урахуванням думки пандектистів – звернення до доктрини німецького права.

Вплив. *Право – явище природне та явище соціальне.* Наука про надчуттєвий досвід життєвих принципів розв'язує не тільки міжконфесійні проблеми, а й допомагає у дослідженні складних суспільних відносин. Проблема закономірностей і випадковостей має джерела у співвідношенні матеріального й ідеального. Право має регулювати людську поведінку в такий спосіб, який необхідний для того, щоб вигоди (цінності, переваги) й обтяження (витрати, зобов'язання) були розподілені справедливо [21, с. 192]. Чи існує якась межа, що обмежує життя людей? Такий кордон, який виникав у будь-яку епоху, навіть у нашу, – це грань між можливим і неможливим, тим, чого можна досягти, хоча і не без зусиль, і тим, що недосяжне для людей [22, с. 10]. Нині доступність різномірневої інформації якраз і сприяє розширенню таких кордонів. Проте технічно забезпечивши цифрове формування "хмарних баз", соціум запізнюється з побудовою "етичних ліфтів", де метафізика моралі, не очищена від емпіричного, могла б відіграти вирішальну роль у подальшому розвитку суспільства.

Трикутник Гоббса. У критичних зауваженнях до книги Р. Декарта "Метафізичні роздуми" ідеалістичній раціоналістичній системі англійський філософ-матеріаліст Т. Гоббс протиставив логічно оформлену матеріалістичну концепцію. Філософська система Гоббса складається із трьох частин: учення про тіло, про людину та про громадянина. Питання ролі політичної організації та її взаємодія із суспільством у межах класичних і посткласичних філософських навчань відображає суть природи взаємодії суб'єктів у суспільстві. Свого часу, послідовно обстоюючи теорію суспільного договору, Т. Гоббс стверджував, що для правильного та зрозумілого пояснення елементів природного права та політики необхідно знати, якою є людська природа, що таке політичний організм і що ми розуміємо під законом. Усе, що було написано із цих питань з найдавніших часів лише збільшило сумніви та суперечки в цій сфері. Проте, оскільки справжнє знання вимагає виникнення не сумнівів і суперечок, а впевненості, то факт існування суперечок наочно доводить, що ті, хто про це писав, не розуміли свого предмета [23, с. 441]. У дискусії, про яку говорить Гоббс, брали участь такі відомі філософи, як: Ф. Бекон, Д. Локк, Б. Спіноза, Ж.-Ж. Руссо та ін. Проте ця дискусія не закінчена, кожен її елемент нині набуває де-що іншого відтінку. У сучасних умовах розвитку суспільства моральні особистісні категорії: розум, воля, свобода *et cetera*, які є певними станами людини і впливають не тільки на розуміння людської природи, а й на два інші поняття, що дискутуються, дають можливість знати "кайдани історичного минулого" і передбачити метафізичні засади майбутнього. Особливу актуальність набуває концепція Т. Гоббса щодо механістичної природи людини в епоху стрімкого розвитку штучного інтелекту.

Трикутник Довгерта. Робота над законопроектом ЦК України на початку 90-х рр. минулого сторіччя ознаменувалася важливою доктринальною подією – сприйняттям ідеї формування українського приватного права. Просуванню цієї ідеї в Україні присвячені значна кількість досліджень і наукових форумів. Серед відомих українських учених-цивілістів, які гостро полемізують із противниками такого просування та відстоюють необхідність зближення права України із правом країн ЄС, слід назвати: А. Довгерта, В. Кисіля, Н. Кузнєцову, Р. Майданика, О. Мережка, Є. Харитонову. Роботи цих авторів наповнені реальним змістом прагматичного вдосконалення сучасного цивільного законодавства в Україні, але їхні праці не були б такими актуальними, якби їхні автори не пам'ятали про історичні особливості кодифікації цивільного законодавства в європейських країнах і не бачили перспектив розвитку приватного права загалом. Н. Кузнєцова, наприклад, упевнена в тому, що саме цивільне право дозволяє реалізувати ініціативу, засновану на юридичній рівності та вільному волевиявленні, ініціативу, спрямовану на реалізацію, насамперед й основним чином приватного інтересу [24, с. 23], а Р. Майданик, зі свого боку, стверджує, що законодавство та судова практика мають відображати інтегративне розуміння права як "живого організму", що базується на розгалуженій системі способів тлумачення норми права з метою врахування реально наявних відносин на момент застосування норм права [25, с. 20].

Цивілістика як наука, як сукупність знань, що характеризується певними цілями, підходами, способами мислення щодо досліджуваного правового явища, вимагає від дослідника її глибокого пізнання та критичного осмислення, адже лише розуміння приводить до можливості застосування здобутого наукового результату. За словами А. Довгерта, зусилля українських цивілістів нині слід спрямувати на зближення вітчизняної доктрини цивільного права із західноєвропейською наукою цивільного права. І це можливо лише за умови переходу дослідників із "лабораторій" у вигляді трикутника "радянське громадянське право – сучасне російське право – спотворені вітчизняні правові реалії" до нового трикутника, наприклад, "Берлін – Париж – Київ". І тоді, відкриваючи підручник із цивільного права України (як квінтесенції доктрини), читачі, а головне студенти – майбутні країни, відчуватимуть зв'язок із цивілізованим світом [26, с. 19]. На прикладах принципових підходів міжнародних документів "Soft Law" і процесів кодифікаційного розвитку у країнах ЄС автор показує розвиток приватно-правового вектору західної правової культури. У цьому зв'язку Україна, залишаючись частиною західної цивілізації, не повинна відставати від тих процесів, що відбуваються в Європі. По суті, А. Довгерт виводить контури трикутника зближення української цивілістики із західноєвропейською наукою цивільного права, у вершинах якого *доктринальні засади, освітні смисли та кодифікаційний досвід*.

Початок. Відкриття – це суміш інстинкту та методу. Звичайно, доведеться поставити питання, чи може така суміш бути у строгому сенсі філософією, наукою, чи може вона бути пізнанням світу і самих себе [27, с. 75]. Нова метафізика має чудову особливість визначати тематики, проте вони дуже фізичні, тому що абсолютно іманентні! Не потрібні нові туманності, словесні завороти чи неологізми. Нам більше потрібна но-

ва перспектива, щоб вирішити проблеми, народжені нашою епохою [28, с. 139]. Автор цього заклику сучасний французький філософ М. Онфре дещо суперечить собі. Звідки візьметься перспектива, якщо процеси мислення, що її генерують, спростити. Можливо, у сучасному, досить складному й обтяженому різними соціальними проблемами світі людині хочеться знайти свою "тиху гавань" і гедоністичний шлях дає їй таку можливість, але загалом для суспільства важливою є перспектива життєвих інтересів багатьох людей, що здатна продовжити життя всього роду людського на багато тисячоліть. По суті, виконанням цього завдання суспільство всю свою історію і займається, а наукове бачення розв'язання проблеми покликане допомогти йому в цьому.

Практика в життєвому просторі відображає як позитивні, так і негативні складові процесів розвитку суспільних відносин, але як одні, так й інші надають суспільству певний результат. М. Туган-Барановський, наприклад, досліджуючи промислові кризи в Англії, зауважував, що міжнародний поділ і спеціалізація праці привели до того, що в кожній країні посилено розвинулися, на шкоду іншим, ті галузі виробництва, до яких ця країна була найбільш пристосованою за своїми природними, економічними або соціальними умовами [29, с. 62–63]. Історія криз навчає необхідності активізувати свої зусилля для оновлення діапазону регульованих відносин. Після великої рецесії 2008 р. людство поринуло у світ цифрової економіки. Досліджуючи питання, як еволюція технологій змінить ринок праці, наситивши його роботами, відомий фізик, доктор М. Кайку підкреслив, що серед "білих комірців" виграють ті, хто зможе запропонувати корисний здоровий глузд. Ідеться про професії, пов'язані із творчістю – такі як мистецтво, акторство, комедійний жанр, програмування, лідерство, аналітика, наукова діяльність – усе те, що, власне, "робить нас людьми". Хоча робот-юрист і міг би відповісти на прості питання щодо законодавства, але інтерпретація закону зводиться до ціннісного судження, а комп'ютери на це не здатні [30, с. 347–348]. У майбутньому ми станемо свідками створення нових економічних об'єднань, оскільки надалі дедалі більше країн розуміють, що вони не зможуть залишатися конкурентоспроможними поодиночі [30, с. 375]. Можливе виникнення технологічної сингулярності вплине на розвиток суспільства, проте кризь призму сучасних технопроцесів, М. Кайку, як й інші вчені, бачить майбутнє Землі, у якому, як і тисячі років тому, людський розум, його здібності залишаються ключовою складовою ланкою у відносинах людини та природи. Зі свого боку, розуміння цієї ланки впливає на суспільні відносини, регулятором яких незмінно залишатиметься певний правовий механізм.

Висновки. У праві важливо вміти застосовувати метафізичні засади вчення про речі та способи засвоєння світоглядних питань, що не піддаються розумінню за допомогою експерименту й інших наукових методів. В основі пізнання права міститься усвідомлене розуміння правових явищ та суті феномена права, наукове дослідження історичних, правових, літературних джерел, аналіз і систематизація найважливіших правових норм, з'ясування закономірностей, що приводять до змін у праві, вивчення правових механізмів управління державою та процесами саморегуляції громадянського суспільства.

Сучасне українське право у своєму реформуванні та розвитку зберігає певні традиції й історичну спадщину,

однак, як і будь-яка сучасна правова система, не може бути ізольованою від світового досвіду, міжнародної уніфікації права та тенденції зближення національних правових систем [31, с. 344]. Усі процеси, що здійснювали та здійснюються у сфері приватного права, свідчать про поступове формування всесвітньоцивільного права. Про це, зокрема, свідчить дедалі більше розуміння про природне походження права, відповідно до якого право є не продуктом держави, а важливим способом управління земним життям в арсеналі Природи, Бога, Абсолюту тощо [32, с. 401]. Беручи догматичне знання за основу західної юридичної традиції, сучасна юриспруденція розпочинає евристичний пошук моделі раціонального правового механізму, що створює можливості для метафізичної рефлексії цивілістичної думки. Еволюціонує, відображаючи і висловлюючи індивідуальні статуси майнового (речові, майнові права) і не майнового (особисті, інтелектуальні права), цивільно-правові інститути можуть охопити і соціальні статуси (зайнятості й управління). Для їхнього застосування характерною буде позитивна методологічна спрямованість на регулювання продуктивних відносин, а не негативних наслідків їхнього здійснення. Водночас сутнісними ідеями цивільно-правового розуміння залишаються особисті права та свободи людини, практика, право власності, договір.

Список використаних джерел

1. Касперський Е. Література. Теорія. Методологія / пер. з пол. С. Яковенка. 2-ге вид. Київ : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. 543 с.
2. Методологія в праві : монографія / І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.; за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2017. 658 с.
3. Дзьобань О., Яроцький В. Догматичний напрям методології формування сучасної національної доктрини приватного права. *Право України*. 2019. № 1. С. 42–57.
4. Малахов В.П. Методологические и мировоззренческие проблемы современной юридической теории : монография / В.П. Малахов, Н.Д. Эриашвили. Москва : ЮНИТИ-ДАНА Закон и право, 2011. 431 с.
5. Гримм Д.Д. Лекции по догм римского права : пособ. для слушателей. Изд. 3, исправл. и допол. С. Петербург : Тип. Ю.Н. Эрлих (влад. А.Э. Коллинс). 1910. 421 с.
6. Михайлов А.М. Генезис континентальной юридической догматики : монография. Москва : Юрлитинформ, 2012. 496 с.
7. Циппелиус Р. Філософія права : підручник / пер. з нім. Київ : ТанDEM, 2000. 300 с.
8. Мелков Ю.А. Факт в постнеклассической науке. Киев : Изд. ПАРАПАН, 2004. 224 с.
9. Башляр Г. Новый рационализм. Москва, 1987. 376 с.
10. Собега К. Принцип правної держави: конституційно-правні та адміністративно-правні аспекти / пер. з нім. Г. Рижков, О. Блашук, К. Татарчук; відп. ред. О. Сироїд. Київ : ВАІТЕ, 2013. 607 с.
11. Пуанкаре А. О науке / пер. с фр.; под ред. Л. С. Понрягина. 2-е изд., стер. Москва : Наука. Гл. ред. физ.-мат. лит., 1990. 736 с.
12. Петражицький Л.Й. Вибрані праці : у 2 кн. / уклад. І.С. Гриценко, В.А. Короткий; за ред. І.С. Гриценка. Київ : Либідь, 2011 (Пам'ятки правничої думки Київського університету). 960 с.
13. Ганс К. Чисте правознавство: 3 дод.: Проблема справедливості / пер. з нім. О. Мокровольського. Київ : Юніверс, 2004. 496 с.
14. Armstrong D.M. Sketch for a Systematic Metaphysics. Oxford University Press. 2010. 138 p.
15. Lewis D.K. New Work for a Theory of Universals. *Australasian Journal of Philosophy*. 1983. № 61. P. 43–77.
16. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология: Введение в феноменологическую философию. Санкт-Петербург : Наука, 2013. 494 с.
17. Кант И. Критика чистого разума / Москва : "Эксмо", 2015. 768 с.
18. Иеринг Р. Избранные труды : в 2 т. Санкт-Петербург : Изд-во Р. Астанова "Юридический центр Пресс". 2006. Т. II. 618 с.
19. Мережко А.А. Введение в философию международного права. Гносеология международного права. URL: <http://kafedr.at.ua>
20. Шпенглер О. Закат Европы : в 2 т. Москва, 2004. Т. 2. 663 с.
21. Циппелиус Р. Методика правозастосування / Київ : ТОВ "Юстиніан", 2016. 192 с.

22. Фернан Б. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. Т. 1: Структура повсякденності: можливе і неможливе (пер. із фр. Г. Філіпчук). Київ : Основи, 1995. 543 с.

23. Гоббс Т. Человеческая природа. *Избранные произведения* : в 2 т. Москва, 1964. Т. 1. 622 с.

24. Кузнецова Н.С. Развитие гражданского законодательства Украины: проблемы и перспективы. *Альманах цивилистики* : сб. ст. Вып. 1 / под ред. Р.А. Майданика. Киев : Всеукр. ассоциац. изд. "Правовое единство", 2008. 332 с.

25. Майданик Р.А. Розвиток приватного права України : монографія. Київ : Алерта, 2016. 226 с.

26. Довгерт А. Сучасна гармонізація доктрин, кодексів та інших законів з цивільного права у країнах ЄС. *Тенденції розвитку цивільного права у країнах Європи* : інформац. мат. Київ : ТОВ "Білоцерківдржук", 2018.

27. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология: Введение в феноменологическую философию. Санкт-Петербург : Наука, 2013. 494 с.

28. Онфре М. Гедоністичний маніфест / пер. з фр. А. Репак. Київ : Ніка-Центр, 2016. 192 с.

29. Туган-Барановский М.И. Промышленные кризисы. Очер из социальной истории Англии. Киев : Наук. думка, 2004. 378 с.

30. Кайку М. Фізика майбутнього / пер. з англ. Анжела Кам'янець. Львів : Літопис, 2017. 432 с.

31. Кисіль В.І. Міжнародне приватне право: питання кодифікації / 2-ге вид. допов. і перероб. Київ : Україна, 2005. 480 с.

32. Довгерт А. Всесвітньоцивільне право – міф чи реальність? *Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку* : зб. ст. / за ред. Ю.С. Шемшученко, Л.В. Губерського, І.С. Гриценка; упоряд. О.В. Кресін. Київ : Логос, 2009. 712 с.

References

1. Kasperskij Je. (2008) Literatura. Teorija. Metodologija [Literature. Theory. Methodology]. K.: Vid. dim Kievo-Mogiljans'ka akademija (In Ukrainian).
2. I. Bezklubij (2017) Metodologija v pravi [Methodology in law] K.: Gramota (In Ukrainian).
3. Dzo'ban' O., Jaroc'kij V. (2019) Dogmatichnij naprjam metodologii formuvannja suchasnoji nacional'noi doktrini privatnogo prava [Dogmatic direction of methodology of formation of modern national doctrine of private law]. *Pravo Ukraini*. № 1. S. 42-57 (In Ukrainian).
4. Malahov V.P. (2011) Metodologicheskie i mirovozzrencheskie problemy sovremennoj juridicheskoj teorii. [Methodological and ideological problems of modern legal theory]. M.: JUNITI-DANA Zakon i pravo (in Russian).
5. Grimm D.D. (1910) Lekcii po dogm rimskago prava. [Lectures on the dogma of Roman law] Posobie dlja slushatelej. Izdanie tret'e, ispravlennoe i dopolnnoe. S.Peterburg". Tip. Ju.N. Jerlih vlad. A.Je. Kollins (in Russian).
6. Mihajlov A.M. (2012) Genezis kontinental'noj juridicheskoj dogmatiki [Genesis of continental legal dogma]. M.: Jurlitinform (in Russian).
7. Cippelius R. (2000) Filosofija prava [Philosophy of law]. K.: Tandem (in Ukrainian).
8. Melkov Ju.A. (2004) Fakt v postneklassicheskoj nauke [Fact in post-classical science]. K.: Izdatel PARAPAN (in Ukrainian).
9. Bashlar G. (1987) Novyj racionalizm [New rationalism]. M (in Russian).
10. Sobota K. (2013) Princip pravnoji derzhavi: konstitucijno-pravni ta administrativno-pravni aspekti [The principle of the rule of law: constitutional and administrative aspects]. K.: VAITE (in Ukrainian).
11. Puankare A. (1990) O nauke [About science]. M.: Nauka (in Russian).
12. Petrazhich' L.J. (2011) Vibrani praci [Selected works]. Kn. 2. K.: Libid (in Ukrainian).
13. Kef'zen Gans (2004) Chiste pravoznavstvo: [Pure jurisprudence]. K.: Junivers (in Ukrainian).
14. Armstrong, D. M. (2010) Sketch for a Systematic Metaphysics. Oxford University Press (in English).
15. Lewis D. K. (1983) New Work for a Theory of Universals." *Australasian Journal of Philosophy* 61. pp. 43–77 (in English).
16. Gusserl' Z. (2013) Krizis evropejskih nauk i transcendent'nal'na fenomenologija: Vvedenie v fenomenologicheskiju filosofiju. [The crisis of European sciences and transcendental phenomenology]. SPb.: Nauka (in Russian).
17. Kant I. (2015) Kritika chistogo razuma [Critique of pure reason]. M.: "Jeksmo" (in Russian).
18. f. Iering R. (2006) Izbrannye trudy [Selected works]. V 2-h tomah. T. II. SPb.: Izdatel'stvo R. Astanova "Juridicheskij centr Press" (in Russian).
19. Merezko A.A. Vvedenie v filosofiju mezhdunarodnogo prava. Gnoseologija mezhdunarodnogo prava [Introduction to the philosophy of international law]. URL: <http://kafedr.at.ua> (in Ukrainian).
20. Shpengler O. (2004) Zakat Evropy [Sunset of Europe]. M. (in Russian).
21. Cippelius R. (2016) Metodika pravozastosuvannja [Methods of law enforcement]. K.: TOV VO Justinian (in Ukrainian).
22. Fernan B. (1995) Material'na civilizacija, ekonomika i kapitalizm, XV-XVIII st. [Material civilization, economics and capitalism, XV-XVIII centuries. K. Osнови (in Ukrainian).

23. Gobbs T. (1964) Chelovecheskaja priroda [Human nature]. V 2 h t. M. (in Russian).

24. Kuznecova N.S. (2008) Razvitie grazhdanskogo zakonodatel'stva Ukrainy: problemy i perspektivi [Development of civil legislation of Ukraine: problems and prospects]. *Al'manah civilistiki: Sbornik statej*. Vyp. 1. K.: Vseukrainskaja asociacija izdatelej Pravovaja ednist (in Ukrainian).

25. Majdanik R.A. (2016) Rozvitok privatnogo prava Ukraïni [Development of private law of Ukraine]. K.: Alerta (in Ukrainian).

26. Dovgert A. (2018) Suchasna garmonizacija doktrin, kodeksiv ta inshih zakoniv z civil'nogo prava u kraïnah ES [Modern harmonization of doctrines, codes and other laws on civil law in the EU]. K.: TOV Bilocerkivdruk (in Ukrainian).

27. Gusserl' Z. (2013) Krizis evropejskih nauk i transcendentálnaja fenomenologija: Vvedenie v fenomenologicheskuju filosofiju [The crisis of European sciences and transcendental phenomenology]. SPb.: Nauka (in Russian).

28. Onfre M. (2016) Gedonistichnij manifest [Hedonistic manifesto]. K.: Nika-Centr (in Ukrainian).

29. Tugan-Baranovskij M.I. (2004) Promyshlennye krizisy. Ocher iz social'noj istorii Anglii [Industrial crises. Essay on the social history of England]. Kiev: Nauk. Dumka (in Ukrainian).

30. Kajku M. (2017) Fizika majbutn'ogo [Physics of the future]. L'viv: Litopis (in Ukrainian).

31. Kisil' V.I. (2005) Mizhnarodne privatne pravo: pitannya kodifikacii [Private International Law: The Question of Codificatio]. K. (in Ukrainian).

32. Dovgert A. (2009) Vsesvitn'ocivil'ne pravo – mif chi real'nist'? [World Civil Law – Myth or Reality?] / V kn.. Porivnjal'ne pravoznavstvo: suchasnij stan i perspektivi rozvitku. Zb. statej. K.: Logos (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 01.02.22

I. Bezklubyi, Dr. Science (Law), Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

EVOLUTION OF CIVIL LAW SCIENCE: DOGMA AND METAPHYSICS

The article considers the influence of the doctrine of dogmatism on the development of Civil Law Science. Problems of reviving the metaphysical approach and metaphysical principles in civil doctrine are raised. Aspects of pragmatic improvement of modern civil legislation in Ukraine are touched upon.

The appeal to the theoretical problems of methodology in civil law is caused by the desire to see in which direction modern Civil Law Science is developing, and to understand how dogma and metaphysics can affect modern civil law relations. Having a significant arsenal of modern methods of scientific knowledge of civil studies, scientists often overlook the metaphysical basis of social relations. With regard to jurisprudence, we emphasize the methodology, in its deep and broad sense, which helps not only in finding criteria for distinguishing areas of objective law and definition, subjective rights of participants in relevant social relations, but also in shaping our knowledge of holistic pictures of the phenomenon of law and its future.

The question of the relationship between dogmatic and positivist theories in civil doctrine is revealed; it is about the interaction of metaphysical and empirical principles in the context of understanding the fact as a certain experience. It is noted that none of the legal sciences is as close to the concept of dogma as civil law. Using the historical method indicates the temporal change of legal institutions and their dogmatic analysis on the example of Roman law and its reception.

The article notes that jurisprudence as a humanity in the current conditions of society remains relevant. With the use of a broad professional conceptual apparatus, it is able to create ideal opportunities to promote common ideas and hypotheses related to the development of legal order.

Keywords: dogmatism, thing, possession, methodology, morality, positivism, legal institution, private law, fact.